

Cesta do neznáma?

Lubomír Štrougal v roli ministra vnitra

MILAN BÁRTA

Lubomír Štrougal (1924–2023) se do povědomí veřejnosti zapsal především jako předseda federální normalizační vlády, kterým byl bezmála dvě desítky let. Předtím ovšem zastával i jiné vládní funkce, v 60. letech působil jako ministr zemědělství, lesního a vodního hospodářství a poté jako ministr vnitra. Právě jeho působení v čele vnitra bylo po roce 1989 opakovaně prošetřováno českou justicí. Ať již šlo o obvinění, že v roce 1965 překazil potrestání příslušníků Státní bezpečnosti (StB), kteří měli na svědomí smrt odpůrců režimu na konci 40. let, nebo pro úmrtí lidí na státní hranici. Naposledy bylo trestní stíhání proti němu zastaveno v roce 2022, protože údajně nebyl schopen chápat smysl trestního řízení. Definitivně ho ukončila až Štrougalova smrt 6. února letošního roku.

BARÁKOVO DĚDICTVÍ

Lubomír Štrougal se stal ministrem vnitra 23. června 1961. V jaké situaci nastupoval do funkce? V Berlíně v roce 1961 vyrostla zeď mezi Německou demokratickou republikou (NDR) a západní částí města. Pozornost světa se ovšem soustředila především na ostrov Kubu, kde v roce 1959 převzal vládu Fidel Castro. Komplikované vztahy se Spojenými státy vygradovaly v dubnu 1961 invazí v zátocě Sviní,

v říjnu 1962 pak vyvrcholila karibská krize námořní bloádou ostrova v reakci na rozmístění sovětských raket středního doletu. Vztahy mezi bloky eskalovaly a svět stál na pokraji jaderné války. Záhy se ovšem situace zklidnila a začala se zlepšovat. Po XXII. sjezdu KSSS v říjnu 1961 pokračoval Nikita S. Chruščov v tvrdé destalinizaci v rámci sovětského bloku. V Československu byl po schválení nové ústavy změněn název státu na Československá socialistická republika (ČSSR). V prosinci 1962

proběhl XII. sjezd KSČ, který potvrdil nastoupenou cestu socialismu, byl ovšem nucen přiznat i některé nedostatky, především v ekonomické oblasti.

Štrougal měl v té době již za sebou úspěšnou stranickou kariéru. Začínal jako politický pracovník ve stranickém aparátu v Českých Budějovicích. Poté, co byl na XI. sjezdu v červnu 1958 zvolen do Ústředního výboru (ÚV) KSČ, stal se zanedlouho členem sekretariátu ÚV a nastoupil do své první vládní funkce jako ministr zemědělství, lesního a vodního hospodářství, v níž působil až do června 1961, kdy převzal ministerstvo vnitra. Je na místě se ptát, proč byl právě on vybrán do čela ministerstva, které bylo pro komunistický režim klíčové. O svém jmenování se měl dozvědět od prvního tajemníka ÚV KSČ a současně prezidenta republiky Antonína Novotného s tím, že hlavním doporučením je jeho právní vzdělání.¹ Rozhodující roli nejspíše kromě jeho vzdělání sehrálo to, že přicházel ze stranického aparátu a k resortu neměl žádné vazby. Po svém nástupu ovšem opustil Ústřední výbor, podle Novotného se totiž v případě jeho předchůdce Rudolfa Baráka neosvědčilo spojení člena politického byra s funkcí ministra vnitra ani to, že byl s některými pracovníky Bezpečnosti v příliš úzkých osobních vztazích.²

1 ŠTROUGAL, Lubomír: *Paměti a úvahy*. Epoque, Praha 2009, s. 97. Štrougalovy paměti, byť se jeví jako poměrně objektivní, nejsou zcela přesné, posouvá a splétá termíny i události, často především obsáhle hájí své jednání. K Štrougalovi více viz ANEV, Petr - BÍLÝ, Matěj (eds.): *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989)*, L–Z. Academia – ÚSTR, Praha 2018, s. 423–428.

2 TOMEK, Prokop: *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*. Vyšehrad, Praha 2009, s. 110.

Lubomír Štrougal byl ministrem vnitra od 23. června 1961 do 26. dubna 1965 (foto: APS)

Štrougal sám post ministra vnitra srovnával s úlohou prezidenta a svůj nástup přirovnal k „cestě do neznáma“.³ Lze věřit, že do funkce nastupoval bez znalosti problematiky i systému bezpečnostní práce, je ovšem těžko myslitelné, že by přicházel

bez jakéhokoliv politického zadání. Jeho kroky byly v souladu s pokyny stranického vedení, leckdy je dokonce předjímal. Ostatně vztah Štrougala a Novotného byl dobrý, Štrougal pro něj má ve vzpomínkách pochopení a opakovaně se ho zastává.

Štrougal nepochybně netušil, že bezprostředně po nástupu bude muset řešit problematickou kauzu svého předchůdce Rudolfa Baráka. Ten vystoupal do nejvyšších pater politiky velmi rychle, ministrem vnitra se stal v roce 1953 v osmatřiceti letech. Ještě rychlejší byl ovšem jeho pád. Ať již byly důvody jeho odstavení jakékoliv, bylo nutné vybírat jeho nástupce opatrně a zodpovědně.

Převzetí moci se neobešlo bez problémů. Za novým ministrem přišel náčelník rozvědky pplk. Jaroslav Miller s tím, že potřebuje potvrzení na zhruba 200 tisíc korun, které odevzdal Barákovi. Štrougal uvedenou částku nemohl najít, a tak pověřil vyšetřením celé záležitosti náměstka Jindřicha Kotala. Zvláštní inspekční komise na hospodářském úseku ovšem dohledala finančních nesrovnalostí celou řadu, mnoho z nich přitom bylo přímo spojeno s osobou bývalého ministra.

Případ převzalo nejvyšší stranické vedení v čele s A. Novotným, projednávalo ho na zasedání politického byra 23. ledna 1962. Barák měl vyrukovat s různými obviněními členů politbyra a chovat se podle Štrougala vyjádření jako „politický dobrodruh“. Nakonec bylo rozhodnuto ustavit novou stranickou vyšetřovací komisi (jejímiž členy se stali Štrougal i Kotal), která vznesená obvinění potvrdila. Dne 30. ledna byl Rudolf Barák zatčen. Štrougal případ dále sledoval a o průběhu vyšetřování informoval stranické vedení. Ve vzpomínkách nepřipouští jakékoli politické vlivy, Barákovo odsouzení jednoznačně vidí jako důsledek finančních machinací, případ zjednodušuje a zastává se Antonína Novotného.⁴

Barák si ovšem za dobu, kdy vedl ministerstvo vnitra, získal značnou popularitu. Řada vedoucích funkcionářů s ním byla svázána, panovaly proto obavy z reakcí v resortu. O případu referoval Štrougal na důvěrném setkání s náčelníky součástí ministerstva vnitra 2. února 1962.⁵ Varoval před „kultem Baráka“ a dodal, že „přece jenom odchodem jednoho nekončí život v tomto státě a nekončí

Rudolf Barák (1915–1995)

Pocházel z dělnické rodiny z Blanska u Brna, kde v dělnických profesích pracoval až do roku 1945. Na konci války se stal členem ilegální KSČ, po jejím skončení působil ve státním a stranickém aparátu na Brněnsku, v roce 1951 se stal předsedou brněnského krajského národního výboru (KNV). Jeho vzestup umožnily politické čistky, spojené se zatčením Otta Šlinga. Na jaře 1953 se stal náměstkem předsedy vlády, v září téhož roku potom ministrem vnitra. O rok později byl zvolen poslancem a členem ÚV KSČ. Jeho působení v čele resortu bývá hodnoceno různě, faktem je, že mezi podřízenými byl oblíben a vybudoval si silnou mocenskou pozici. Na počátku 60. let se dostal do sporu s Antonínem Novotným, za finanční zpronevěru byl v lednu 1962 zatčen a odsouzen k 15 letům odnětí svobody. Z vězení byl propuštěn v roce 1968, do veřejného ani politického života se již nevrátil.

Zdroj: TOMEK, Prokop: *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*. Vyšehrad, Praha 2009.

Rudolf Barák (foto: APS)

3 ŠTROUGAL, Lubomír: *Ještě pár odpovědí*. Epoque, Praha 2011, s. 17.

4 TÝŽ: *Paměti a úvahy*, s. 120–127.

5 TOMEK, Prokop: *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*, s. 132.

život v tomto ministerstvu“.⁶ Opakovaně zároveň připomínal, že těm, kdo šetření případu zdržovali nebo ztěžovali, nic nezapomene. V kritice některých náčelníků pokračoval i dále: „Někteří soudruzi, byť jednotlivci, říkám naprosto otevřeně, vystoupili z protistranických pozic, a to jim nemohu zapomenout [...] tito lidé [...] z hlediska své politické úrovně na centrálu nepatří.“⁷ A nezůstalo pouze u slov.

Na podzim 1961 Štrougal prováděl kontroly na podřízených součástech a objížděl krajské správy ministerstva vnitra (KS MV), kromě toho probíhaly na těchto pracovištích kontroly a současně byla přijata personální opatření, která měla neutralizovat případné stoupence odstraněného ministra, aby nepodnikali žádné akce na jeho podporu, a prohloubit stranickou kontrolu na ministerstvu. To byl jeden z nejdůležitějších úkolů, s nimiž Štrougal do funkce nastoupil. Jeho předchůdce neměl dobré vztahy s XI. oddělením ÚV KSČ (obranu, bezpečnosti a soudů), které mělo na starosti ozbrojené složky,⁸ a časem se zhoršily i vztahy s A. Novotným.

Již v listopadu 1961 byla zahájena výměna na postech náměstků, na ně navázaly obměny na centrálních i regionálních správách. Někteří funkcionáři museli resort opustit úplně, v dalších případech došlo k personálním rošádám, naopak přicházely ze stranického aparátu posily. Změny ve vedoucích funkcích pokračovaly i nadále, z vedení operativních a krajských správ se přesunuly na nižší složky.

Lubomír Štrougal v čele delegace ministerstva vnitra blahopřeje Antonínu Novotnému k 60. narozeninám (1964). Jako dar přinesl malé krátkovlnné vysílačky. (foto: ČTK / Jiří Rublič, Viktor Lomoz)

Štrougal si pod svým přímým řízením ponechal menší počet útvarů než jeho předchůdce – kromě sekretariátu jen správu kádrů, inspekční oddělení⁹ a rozvědku, zbytek přerozdělil mezi jednotlivé náměstky.¹⁰ Jejich počet se zvýšil z pěti na šest a jim podřízené útvary prošly přerozdělením, aby nedocházelo k přílišné kumulaci moci. Oslabena byla zejména pozice prvního náměstka, do té doby faktického šéfa Státní bezpečnosti. Shrňme-li první rok působení nového ministra, jednalo

se v zásadě o seznamování se s novou problematikou a výměny ve vedoucích funkcích, mající upevnit jeho postavení.

POD VEDENÍM STRANY

Obsazení vedoucích funkcí na ministerstvu vnitra schvalovalo na návrh ministra v rámci tzv. kádrové nomenklatury vedení KSČ.¹¹ Velkou roli v kádrové politice ministerstva hrály i stranické organizace KSČ, v jejichž čele stál Hlavní výbor (HV) KSČ

6 Archiv bezpečnostních složek (ABS), f. Organizační a vnitřní správa FMV II. díl (dále jen A 6/2), inv. j. 630, Ze závěrečného vystoupení soudruha ministra vnitra L. Štrougala na celostátním shromáždění dne 6. června 1962.

7 Tamtéž.

8 Oddělení vzniklo během reorganizace stranického aparátu v červnu 1961 a do jeho čela byl postaven konzervativní stoupenec Antonína Novotného Miroslav Mamula. Viz *Národní archiv* (NA), f. KSČ-ÚV, Politické byro 1954–1962, sv. 312, a. j. 397, bod 21, Rozdělení odpovědnosti za oddělení ÚV KSČ mezi tajemníky ÚV KSČ a některé změny v organizaci oddělení ÚV KSČ, 27. 6. 1961.

9 Z něj byl dne 1. 1. 1963 vytvořen kontrolně inspekční odbor, který byl 1. 3. 1964 změněn na Inspekci ministra vnitra. Tento vývoj svědčí o snaze získat kontrolu nad chováním a jednáním příslušníků SNB.

10 Bližší viz KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci*. ÚSTR, Praha 2009, s. 19–20.

11 Kádrová nomenklatura v podstatě představovala okruh osob dosazovaných do funkcí na základě souhlasu stranických orgánů, přeneseně se tak označovaly přímo funkce obsazované na základě politického rozhodnutí. V roce 1963 tak Ústřední výbor schvaloval

na MV, který ve stranické hierarchii odpovídal okresnímu výboru strany. I zde došlo po Štrougalově nástupu ke změnám: v polovině listopadu 1962 byl do jeho čela postaven Josef Holec.¹² Hlavní výbor byl řízen ÚV KSČ, respektive příslušným oddělením, které mělo na starosti bezpečnostní problematiku, zástupci tohoto oddělení se účastnili porad HV KSČ a byli s ním v pravidelném spojení.

Podřízenost ministerstva vnitra a Sboru národní bezpečnosti (SNB) komunistické straně byla v této době nezpochybnitelná.¹³ Vedoucí pracovníci ministerstva ji nejen přiznávali, ale dokonce prohlašovali za jeden ze základů práce jim svěřeného resortu. Odvoláním se na rozhodnutí stranického vedení začíná většina důležitých dokumentů, jako plánů činnosti či souhrnných zpráv na všech stupních řízení, ale i na jednotlivých útvarech. „Pro zvláštní povahu své činnosti je Sbor národní bezpečnosti na rozdíl od jiných článků státního aparátu přímo veden Komunistickou stranou Československa. Toto přímé vedení zaručuje stanovit politicky správné směry a cíle celkového zaměření činnosti SNB a zabraňuje opakování chyb a nesprávností známých z období kultu [osobnosti].“¹⁴ Na prvním místě vždy stojí věty o tom, jaké úkoly byly uloženy komunistickou stranou. Vláda a další státní orgány byly přitom zmiňovány až na druhém místě. Řada rozhodnutí a usnesení stranických orgánů závazných pro Bezpečnost

přítom ani nebyla konzultována s orgány státní správy.

Pro období, kdy v čele ministerstva stál L. Štrougal, byly rozhodující závěry XII. sjezdu KSČ, který proběhl v prosinci 1962. Ministr vnitra ve svém sjezdovém příspěvku upozornil na „stále rafinovanější způsoby“ práce západních zpravodajských služeb.¹⁵ Oficiálně socialistické republice přestalo hrozit větší nebezpečí ze strany domácích nepřátel a činnost Státní bezpečnosti měla být směřována především proti tzv. vnějšímu nepříteli, tj. západním zpravodajským službám, a jeho „domácím pomahačům“. Štrougal na prvním místě zdů-

StB podle Štrougala pracovala nesystematicky a odhalovala především málo nebezpečnou činnost

raznil nutnost ochrany ekonomiky před rozkrádáním a machinacemi s národním majetkem, vedle chvály poukázal i na řadu negativních jevů, které se měly stát základem pro plánovitou a cílevědomou práci. Zmínil se i o nesprávných metodách činnosti z let 1949–1954 a neopomněl zdůraznit, že za to, že nebyly včas odhaleny, může ministr Barák, jehož chování podobil tvrdě kritice.

O výsledcích sjezdu potom informoval na shromáždění stranických a služebních funkcionářů MV.¹⁶ V dlouhém referátu znovu zkritizoval

Baráka, mluvil o překonání starého a nefungujícího, o nezákonnostech se ale zmínil jen stručně. Shrnul politický vývoj republiky i nové trendy jako zavádění výsledků vědy a výzkumu do praxe a to, že nová politická situace, změny podmínek i metod činnosti nepřítel stává před bezpečnostní aparát nové úkoly, vyžadující nové formy práce. Kritizoval zvláště státobezpečnostní složku. StB podle něj pracovala nesystematicky, odhalovala především málo nebezpečnou činnost, závažnou jen minimálně. Poukázal na slabou řídicí a organizační práci, zaměření na „practicismus“, nejasné vymezení působnosti některých složek a útvarů, nedostatečné plánování atd. V personální rovině zdůraznil nízké vzdělání vedoucích, velkou fluktuaci, nehospodárné zacházení s kádry. Poukázal na nezbytnost přípravy směrnice o dlouhodobé činnosti ministerstva a v souvislosti s tím na nutnost vyřešit teoretické postavení resortu v systému státní správy. Na závěr znovu zdůraznil boj proti nepřátelským rozvědkám a „zrádné emigraci“, vyzdvihl ofenzivní přístup, v jehož rámci mělo docházet k pronikání do západních zpravodajských ústředí a aparátů, více se měly využívat dezinformace a rozvíjet zpravodajské hry. Doplnil, že „všichni komunisté v útvarech MV musí vidět, že rozkazy ministra vnitra, náměstků a náčelníků vycházejí z linie strany a že plnění rozkazů nemohou chápat jen jako služební povinnosti, ale

osobu ministra vnitra, předsednictvo ÚV celkem 19 funkcí (včetně náměstků ministra a náčelníků nejdůležitějších správ), dalších 69 funkcí spadalo do kompetence sekretariátu ÚV (např. zástupci náčelníků operativních správ, náčelníci méně důležitých útvarů a služeb, ale třeba i příslušníci MV vysílaní na studium do SSSR), celkem 107 funkcí bylo obsazováno se svolením XI. oddělení ÚV KSČ (náčelníci některých operativních odborů či rezidentur rozvědky, ale i velitel ruzyňské věznice, vedoucí Státního ústředního archivu, souhlas oddělení byl nutný k povyšování do hodností plukovníků), k dosazování do několika stovek nižších funkcí se vyjadřovalo předsednictvo a plenum Hlavního výboru KSČ na MV. ABS, f. Sekretariát náměstka ministra vnitra plk. Jindřicha Kotala (A 5), inv. j. 336, Návrh кадровého pořádku Hlavního výboru KSČ při MV, 16. 5. 1963.

12 ABS, f. Sekretariát ministra vnitra II. díl (A 2/2), inv. j. 1075, Obsazení funkce vedoucího tajemníka hlavního výboru KSČ na ministerstvu národní obrany a ministerstvu vnitra, 13. 11. 1962.

13 ŠTROUGAL, Lubomír: *Paměti a úvahy*, s. 118.

14 ABS, f. A 6/2, inv. j. 949, Nástin důvodové zprávy k zákonu o Sboru národní bezpečnosti. Příloha 2, k hlavě I, 3. 11. 1964.

15 Diskuse ke zprávě Ústředního výboru XII. sjezdu KSČ. *Rudé právo*, 8. 12. 1962, s. 4.

16 ABS, f. Sekretariát I. náměstka ministra vnitra plk. Jana Záruby (A 9), inv. j. 133, O výsledcích jednání XII. sjezdu KSČ. Referát ministra vnitra soudruha Lubomíra Štrougala, 10. 12. 1962.

17 Tamtéž.

Baráková komise

Jako první se od ledna 1955 do září 1957 podle sovětského vzoru zabývala přešetřováním procesů z hlediska výše trestů tzv. Baráková komise, nazvaná podle tehdejšího ministra vnitra stojícího v jejím čele. Výsledkem bylo zmírnění některých trestů, případně přerušení jejich výkonu amnestií. Spíše než o rehabilitaci tedy šlo o prověření a revizi vybraných procesů. Jednalo se ovšem pouze o procesy s komunisty. Komise se původně neměla zabývat případem Rudolfa Slánského a spol., nakonec se ale ukázalo, že se mu vyhnout nejde. V dubnu 1956 proto byla zřízena tzv. komise C, která případ sice právně překvalifikovala, ale potvrdila jeho oprávněnost.

Zdroj: KAPLAN, Karel: *Druhý proces. Milada Horáková a spol. – rehabilitační řízení 1968–1990*. Karolinum, Praha 2008, s. 16–41.

jako stranický úkol, vycházející z plnění usnesení ÚV KSČ¹⁷, dodal ovšem, že tato usnesení se všude ještě řádně neplní a z toho plynou nedostatky a problémy. Tento postulat se stal východiskem, z něhož za Štrougala vycházela práce ministerstva vnitra.

Pokyny XII. sjezdu doplnilo usnesení sekretariátu ÚV KSČ z 3. ledna 1963 s názvem *Některé zásady a opatření k prohloubení stranické kontroly a vlivu KSČ na ozbrojené síly a bezpečnost*, jež proklamovalo další upevňování vedoucí úlohy strany v ozbrojených silách, které se stalo pro armádu i SNB závazné.¹⁸

REHABILITACE

S působením Lubomíra Štrougala ve funkci ministra vnitra je také spojena otázka rehabilitací, resp. práce tzv. Kolderovy komise. Nedlouho po jeho nástupu do funkce N. I. Chruščov na XXII. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu (KSSS) znovu připomenul Stalinovy zločiny. Ve druhé polovině roku 1962 se začalo i ve stranickém vedení v ČSSR jednat o novém

prověření nezákonností z let 1949–1954. V září vznikla komise, nazvaná podle svého vedoucího tajemníka ÚV KSČ Drahomíra Koldera. Mezi jejími členy byl i Lubomír Štrougal, kromě něj také další významní politici 60. let jako Alexander Dubček, Jozef Lenárt, Bohuslav Laštovička, či generálové Miroslav Mamula a Václav Prchlík.¹⁹ Komise měla prověřit nejdůležitější politické procesy proti osobám zastávajícím významné politické funkce, tedy komunistům.

Nezákonnosti 50. let byly v té době zúžené chápány jako důsledek narušení vedoucí úlohy KSČ nebo nesprávné uskutečňování stranických rozhodnutí a fakticky spojovány především s politickými procesy s komunisty (ožehavou otázkou přitom zůstával proces se Slánským a spol.). Za jejich viníky byla posléze označena především Státní bezpečnost, v menší míře pak justice, role stranického vedení nebyla zmiňována.

Jak bylo tehdy obvyklé, hlavní činnost vyvíjely pracovní skupiny ustavené k jednotlivým přezkoumávaným procesům (pod hlavní spadali vedoucí

komunisté jako Rudolf Slánský, Marie Švermová atd., další skupiny byly národohospodářská, vojenská, jiné politické strany, funkcionáři Komunistické strany Slovenska, pracovníci ministerstva zahraničí). Skupiny měly prostudovat materiály k procesům, vyslechnout svědky a vše zhodnotit. Komise potom na základě dílčích výstupů jednotlivých skupin sestavila závěrečnou zprávu, určenou pro vedení KSČ. Důležité slovo měl Antonín Novotný, který přitom patřil k předním odpůrcům rehabilitací.

Závěry komise, předložené politickému byru ÚV KSČ v dubnu 1963, zněly, že procesy s komunisty byly vykonstruované a protizákonné. Právně (občansky) rehabilitovala i odsouzené v procesu s protistátním spikleneckým centrem, tedy Rudolfem Slánským a spol. Slánskému bylo však nadále vytýkáno vícero přešlapů proti stranickým normám. Kolderova komise také kritizovala činnost Barákovy komise, její závěry zpochybnila a za viníka nedostatků označila Rudolfa Baráka.

Své pozice museli následně opustit mj. někteří vrcholní političtí činitelé označení za hlavní strůjce nezákonností, jako Ladislav Kopřiva, Karol Bacílek, Alexej Čepička, Viliam Široký, Július Ďuriš nebo Bruno Köhler. V návaznosti na Kolderovu komisi vznikla ještě tzv. barnabitská komise (nazvaná podle kláštera barnabitek na Hradčanech, v němž sídlila), v jejímž čele stál Jozef Lenárt a která se měla věnovat případu tzv. slovenských buržoazních nacionalistů (Gustáv Husák a spol.).²⁰

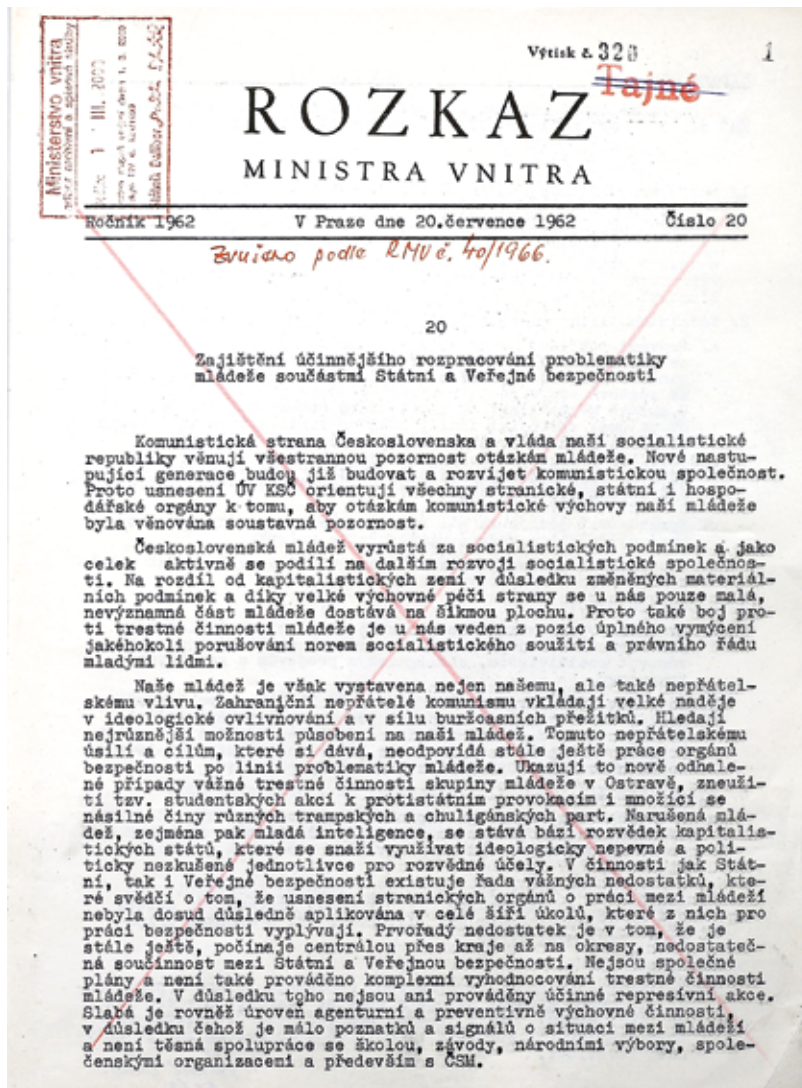
Štrougal vlastní roli při rehabilitacích ve svých vzpomínkách zveličuje.²¹ Rozhodující byla úloha politického byra ÚV KSČ. Pokud jde

18 ABS, f. Sekretariát náměstka MV plk. Štefana Demjana (A 24), inv. j. 518, Návrh politicko organizačního opatření na zajištění usnesení Sekretariátu ÚV KSČ: *Některé zásady a opatření na prohloubení stranické kontroly a vlivu KSČ na ozbrojené síly a bezpečnost*, 22. 5. 1963.

19 K jeho osobě viz samostatný článek v tomto čísle revue *Paměť a dějiny*.

20 Více k činnosti komisí viz KAPLAN, Karel: *Druhý proces. Milada Horáková a spol. – rehabilitační řízení 1968–1990*. Karolinum, Praha 2008, s. 79.

21 ŠTROUGAL, Lubomír: *Paměti a úvahy*, s. 105–106.

o roli Bezpečnosti, podle něj se jasně ukázalo, že v letech 1949–1954 byla „porušena soc[ialistická] zákonnost nezákonnými metodami práce některými pracovníky státní bezpečnosti“.²² Jako důvod, proč k tomuto zjištění nedošlo dříve, uvedl, že A. Novotný sice dal pokyn k šetření již v polovině 50. let, překážkou ovšem byl

R. Barák. Ten se při vyvozování závěrů zaměřil pouze na vyšetřování, přičemž záměrně kryl operativu, neboť chtěl viníky získat na svou stranu. Štrougal ve svých pamětech podrobně rozebral, k čemu docházelo. Padla i jména některých konkrétních funkcionářů, jako bývalého náměstka ministra vnitra Antonína Prchala,

Jednou z reakcí na petřínské události byl rozkaz ministra Štrougala, v němž se píše o „úplném vymýcení jakéhokoli porušování norem socialistického soužití a právního řádu mladými lidmi“ (foto: ABS)

vedoucích vyšetřovatelů Milana Moučky a Bohumila Doubka, bývalého ministra národní bezpečnosti Ladislava Kopřivy, náměstka ministra národní bezpečnosti Karla Švába a velitele StB Osvalda Závodského (dva posledně jmenovaní byli v rámci procesů popraveni). Zmínil také, že ze služeb ministerstva bylo propuštěno 52 největších viníků, pro uklidnění dodal, že s odchodem dalších osob se již nepočítá. Doplnil, že vše proběhlo bez represí a ministerstvo jim pomáhá najít nová místa, přičemž jim až do nástupu do nového zaměstnání bude vyplácet 66 % platu. Stranické vedení ani vedení ministerstva vnitra neměly zájem na skutečném a veřejném potrestání viníků.

REORGANIZACE KONTRARozVĚDKY

Co se týkalo možného ohrožení komunistického monopolu moci, projevil se Štrougal nekompromisně. Při srocní mládeže a studentů u sochy Karla Hynka Máchy v pražských Petřínských sadech na 1. máje 1962 zazněla mj. kritika poměrů v Československu i pomoci zemím tzv. třetího světa prostřednictvím hesel jako „Maso dáme Kubě, máme prázdnou v hubě“, „Není maso, není kmín, jen když létá Gagarin“ apod. Reakcí byl zákrok Veřejné bezpečnosti (VB) a více než sto zatčených.²³ Štrougal následně kritizoval zásah nikoliv jako neadekvátní, ale za to, že přišel pozdě. Označil ho za „seriózní proval bezpečnosti. Zlikvidovali jsme to. To je pravda, rázně, ale pozdě. Avšak

²² ABS, f. A 24, inv. j. 324, Výňatek z projevu ministra vnitra s. L. Štrougala na shromáždění služebních a stranických funkcionářů MV dne 10. XII. 1962.

²³ Rekonstrukci petřínských událostí se věnoval např. BLAŽEK, Petr: Akce „Mácha“. Historická rekonstrukce petřínských událostí 1. května 1962. In: PETRÁŠ, Jiří – SVOBODA, Libor (eds.): *Československo v letech 1954–1962*. Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích – ÚSTR, České Budějovice – Praha 2015, s. 193–203.

my jsme přece vůbec neměli dopustit, aby dav studentů vytáhl a odhodlal se k organizovaným protistátním heslům velmi vážného dosahu...“²⁴ Podle něj šlo o jasnou protistátní akci, které zneužije Západ.

Štrougal z pozice ministra chválil práci Veřejné bezpečnosti a rozvědky, kontrarozvědné útvary opakovaně kritizoval. Nikoliv ovšem kvůli tomu, že by nesouhlasil s metodami činnosti jejich útvarů, jako ministr řadu opatření schvaloval, nebo o nich byl informován, např. o tajných odposleších občanů včetně nedávno propuštěného Gustáva Husáka.²⁵ Námitky měl hlavně kvůli nízké efektivitě práce. Prakticky od nástupu do funkce začal provádět kádrové i organizační změny. Nejprve šlo o přerozdělení řízení kontrarozvědných útvarů StB mezi více osob s cílem dosáhnout lepší kontroly i proklamovaných změn v zaměření činnosti, která měla primárně přejít na boj proti „vnějšímu nepříteli a jeho domácím pomahačům“.

Situace na státobezpečnostním úseku se počátkem 60. let výrazně změnila. Do popředí se dostávaly ekonomické problémy, které Štrougal opakovaně zdůrazňoval ve svých vystoupeních před vedoucími pracovníky ministerstva. Centrálně řízené hospodářství zápasilo s potížemi, které nebylo možné překonat, a vedení KSČ muselo přiznat krach třetí pětilátky. S nutnými změnami v ekonomice přicházelo i dílčí politické uvolňování. Hlásila se nová generace, která s sebou přinesla změnu politického myšlení i kritický náhled na stávající situaci. Při obsazování funkcí se začal klást větší důraz na odbornost než na politické předpoklady.

To vše se odráželo i v práci ministerstva vnitra. Zvláště problematická

se v této souvislosti jevila konzervativní Státní bezpečnost. Na ni se Štrougal zaměřil. Jednoduše řečeno, výsledky práce zde neodpovídaly vynaloženým prostředkům. Jeho reformy měly práci StB zefektivnit, k tomu měly posloužit i výsledky nejnovějšího vědeckého vývoje.

V souladu se sovětským vzorem i se stranickými pokyny měla důležitou součást práce StB tvořit studijní a analytická činnost. V roce 1962 byla ustavena Studijní a analytická skupina MV jako poradní pracoviště, které mělo připravovat koncepční materiály pro vedení ministerstva.²⁶ Skupina doporučovala rozsáhlé změny, včetně

Nejproblematictější metody StB, jako byly únosy nebo získávání spolupracovníků vydíráním, byly ukončeny

omezení pozice Státní bezpečnosti či předání částí pravomocí ministerstva vnitra jiným ministerstvům nebo národním výborům. Část návrhů se odrazila během reorganizace v roce 1964, další musely počkat až do období pražského jara.

XII. sjezd KSČ přijal mj. usnesení o hlavních směrech vývoje společnosti do roku 1970, ministerstvo vnitra v reakci na to začalo rozpracovávat obsáhlý dokument nazvaný *Úloha a postavení MV v systému socialistického státního aparátu v současných podmínkách vývoje naší společnosti a orientace jeho další činnosti*, který zahrnoval výhled činnosti jednotlivých součástí aparátu ministerstva i činnosti MV na úseku státní správy. Představoval tak první dlouhodobou koncepci ministerstva vnitra. Změny byly komplexnější, v oblasti

personální politiky se např. zvýšením platů a dalšími bonusy podařilo probudit zájem mladých o službu, výrazně poklesl i počet žádostí o propuštění.²⁷ Došlo k ukončení nejproblematictějších metod činnosti StB, jako byly únosy prováděné rozvědkou nebo získávání spolupracovníků vydíráním na základě kompromitujících materiálů. Navenek se měla situace odrazit v novém zákonu o SNB, jehož příprava se ovšem protáhla a který byl přijat až po Štrougalově odchodu z funkce.²⁸

Vše se ovšem dělo polovičatě, kroky nebyly dotažené, vždy existovala řada výjimek a pronásledování vnitřních nepřátel zůstávalo v centru zájmu Státní bezpečnosti. Řada plánovaných nebo i započatých změn nebyla navíc po výměně na postu ministra dotažena, a reformy tak zůstaly v rovině kosmetických úprav.

Nejviditelnějším výsledkem byla nová organizace, kterou 10. prosince 1963 přijetím usnesení *O vytvoření československé jednotné kontrarozvědky s platností od 1. 1. 1964* posvětilo předsednictvo ÚV KSČ. Reorganizace byla zdůvodněna reakcí na změněnou bezpečnostní situaci, snahou o koncentraci sil a prostředků i omezením nabobtnalého řídicího a administrativního aparátu (na centrále připadali čtyři operativci na jednoho náčelníka a jednu administrativní sílu). Operativní kontrarozvědné útvary StB (kontrarozvědná II., III. – vnitřní zpravodajství – a IV. správa, mající na starosti ochranu ekonomiky) byly sloučeny do jediné kontrarozvědné správy (s krycím názvem II. správa MV). Oficiálně tak zanikly útvary zaměřené na „boj proti vnitřnímu nepříteli“. Řízením nové správy, která měla patnáct odborů a dvě

24 ABS, f. A 6/2, inv. j. 630, Ze závěrečného vystoupení soudruha ministra vnitra L. Štrougala na celostátním shromáždění dne 6. června 1962.

25 Kol. autorů: *Štrougal o Husákově a jiné vzpomínky na minulost*. Bondy, Praha 2009, s. 45.

26 Více viz BÁRTA, Milan: Lék na všechny nedostatky? Studijně-analytická práce v ministerstvu vnitra v 60. letech 20. století. *Securitas Imperii*, 2021, č. 38, s. 70–104.

27 ABS, f. Studijní ústav MV (A 1), inv. j. 83, Stručné vyhodnocení plnění hlavních úkolů na úseku kádrové a výchovné práce v r. 1964, 13. 10. 1964.

28 Zákon č. 70/1965 Sb. o Sboru národní bezpečnosti – viz <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1965-70/zneni-o> (citováno k 26. 6. 2023).

samostatná oddělení, byl pověřen první náměstek ministra vnitra Josef Kudrna. Ožehavým problémem zůstávalo státobezpečnostní vyšetřování, což si uvědomovaly i ministerstvo spravedlnosti a prokuratura.²⁹ Vše se nakonec vyřešilo vytvořením samostatných správ vyšetřování Státní a Veřejné bezpečnosti, které byly ovšem podřízeny jinému z náměstků, a to Jaroslavu Klímovi.

Následovaly další dílčí organizační úpravy, které se dotkly i státobezpečnostních útvarů krajských správ ministerstva vnitra, v menší míře také Veřejné bezpečnosti, Pohraniční a Vnitřní stráže a dalších podřízených součástí ministerstva vnitra. Ke kontroverzním patřil např. vznik služby zvláštního určení.³⁰

Štrougal zahájil řadu dalších kroků, které nedovedl do konce, jako rozsáhlou kontrolu agenturní sítě, která z ní měla vyřadit nespolehlivé spolupracovníky (kontroly se ovšem opakovaly periodicky a nevedly k očekávaným výsledkům), snažil se o převedení vojenské kontrarozvědky a Pohraniční stráže k armádě, chtěl vyčlenit problematiku vězeňství z MV. Narážel ovšem na odpor nejen v řadách StB, ale i mezi vrcholnými stranickými politiky. Řada důstojníků StB si totiž vybuďovala vlastní kontakty na politické špičky.

OPERACE NEPTUN

Operace Neptun, během níž byly v režii Státní bezpečnosti z jednoho ze šumavských jezer vyzvednuty bedny údajně obsahující dokumenty z doby Třetí říše, je dostatečně známá.³¹ Jednalo se o neúspěšnější dezinformační akci StB, která měla přesah daleko za hranice Československa. Nápad, inspirovaný nálezem na dně

Aktivní opatření

Od druhé poloviny 50. let začala i čs. rozvědka realizovat aktivní opatření, jejichž smyslem bylo ovlivňovat veřejné mínění a prosazovat vlastní vliv. Využívala k tomu nejrůznější prostředky, od rozesílání falz dopisů, pomluv, nejrůznějších provokací až po aktivity připomínající teroristické metody. Tato činnost nebyla centralizována a vykonávaly ji různé součásti rozvědky. Rozhodující se zde, jako v dalších případech, ukázal sovětský příklad. V SSSR v rámci I. hlavní správy KGB (rozvědka) od roku 1959 fungoval samostatný odbor „D“, vedený generálem Ivanem Ivanovičem Agajancem, který měl zajišťovat provádění aktivních opatření a dezinformací. K 1. únoru 1964 bylo na čs. rozvědku, I. správě, vytvořeno specializované pracoviště aktivních opatření a dezinformací, označované jako 8. odbor. Náčelníkem se stal Jiří Stejskal, jeho zástupcem Ladislav Bittman.

K tématu blíže viz CAJTHAML, Petr: Profesionální lháři (Aktivní opatření čs. rozvědky do srpna 1968). In: *Sborník archivu ministerstva vnitra*, č. 4. OABS MV ČR, Praha 2006, s. 9–41. Studie obsahuje také výstižný popis celé operace Neptun.

Z dokumentace operace Neptun (foto: ABS)

²⁹ ŠTROUGAL, Lubomír: *Paměti a úvahy*, s. 101.

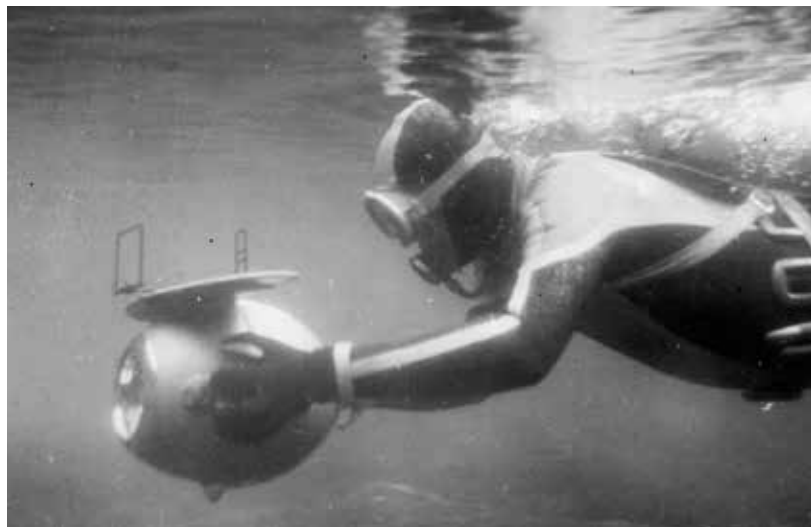
³⁰ Jejím úkolem byla příprava a provádění „diverzních, sabotážních, záškodnických a jiných akcí, zaměřených k narušení ekonomicko-vojenského potenciálu protivníka, a to jak v mírové době, tak především za války, s cílem podpory zahraniční politiky a bezpečnosti světové socialistické soustavy.“ ŽÁČEK, Pavel: Služba zvláštního určení. Nejtajnější úsek čs. rozvědného aparátu, 1963–1969. *Paměť národa*, 2006, roč. 3, č. 3, s. 20.

³¹ Poslední zpracování případu viz MAREŠ, Jaroslav V.: *Nacistické poklady a StB*. Universum, Praha 2021, s. 57–72.

Akci Neptun sehrála StB tak věrohodně, že příběhu o nalezení nacistických dokumentů na dně Černého jezera uvěřila i západní média. StB si celou akci velice podrobně dokumentovala. (foto: ABS)

rakouského Toplitzského jezera, se zrodil na 8. odboru I. správy (rozvědky). Dne 5. května byl postoupen ministru Štrougalovi i sovětským poradcům, kteří s ním vyslovili souhlas.³² Hlavním cílem akce bylo oživit kampaň proti končící lhůtě promlčení válečných zločinů v Německu (ta měla uplynout po dvaceti letech v roce 1965), diskreditovat západoněmecké politiky, posílit protiněmecké nálady mezi západoevropskými partnery SRN a v neposlední řadě ochromit část západoněmecké zpravodajské sítě v ČSSR, o níž se předpokládalo, že zahrnuje neodhalené nacistické sítě z doby války.

Využito bylo natáčení televizního pořadu *Zvědavá kamera* o tajemství šumavských jezer. Před kamerami štábu došlo 3. července 1964 na dně Černého jezera k „nálezu“ čtyř beden, o němž 14. července informovala ČTK. Dne 16. července 1964 vydalo ministerstvo vnitra oficiální zprávu o nálezu nacistických písemností na Šumavě. Oznámení vyvolalo velký zájem médií, a to i v zahraničí. Hrozilo ale, že akce skončí obrovskou blamáží. Bedny totiž obsahovaly čisté papíry, originální nacistické dokumenty měla obstarat sovětská zpravodajská služba. Dodání se ovšem neustále opožďovalo, kurýr je doručil v pytlích jen několik dní před plánovanou tiskovou konferencí. Na dohledání nejzajímavějších a politicky nejužitečnějších informací tak zbývalo jen několik dní. Dalším problémem se ukázaly být poznámky ruských archivářů psané azbukou na okrajích některých listin.

Mediální kampaň vyvrcholila 15. září 1964 tiskovou konferencí, na níž hrál hlavní roli ministr vnitra Lubomír Štrougal. Ten se údajně po poslední noc před akcí zhroutil a pohrozil Bittmanovi a Stejskalovi, že „jestli tahle konference skončí fiaskem, tak vás oba dám zavřít“.³³

Úspěch operace Neptun podnítil StB k dalším aktivitám. Mezi prvními koncem roku 1964 proběhlo hledání údajného nacistického pokladu na ostrově Racků (ostrov Myšlín) na Máchově jezeře. (foto: ABS)

K tomu nedošlo, konference skončila ohromným úspěchem a měla značný ohlas po celém světě. Při jejím zahájení ministr uvedl: „Získané dokumenty nám usnadnily zkoumání dalších písemností, objasnění některých

souvislostí a doložení závažných historických událostí, jejichž pozadí nebylo dosud náležitě osvětleno [...] určitá část dokumentů se ještě zkoumá, a proto jistě pochopíte, že je budeme moci zveřejňovat postupně po jejich podrobném

32 BITTMAN, Ladislav: *Špionážní oprátky. Pohledy do zákulisí československé zpravodajské služby*. Mladá fronta, Praha 1992, s. 96.

33 Tamtéž, s. 106.

prověření a vyhodnocení.“ Podle něj se v bednách nacházely dokumenty k nevydařenému nacistickému pokusu o puč v červenci 1934, při němž byl zavražděn kancléř Engelbert Dollfuss, i k tzv. anšlusu Rakouska v březnu 1938, problematice konečného řešení židovské otázky, nacistické špionáži vůči spojenecké Itálii, aktivitám německé rozvědky na území Francie po spojenecké invazi, Runcimanově misi v Československu či aktivitám německých komunistů po napadení SSSR...³⁴ Naznačil také, že některé materiály, jako seznamy agentů a konfidentů Sicherheitsdienstu a Gestapa, „v zájmu bezpečnosti naší republiky“ ještě zveřejnit nelze. Dodal, že Československo v situaci, kdy nacističtí zločinci unikají potrestání a v SRN zastávají vysoké funkce, nemůže mlčet a že Národnímu shromáždění byl již podán návrh zákona o nepromlčitelnosti válečných zločinů.³⁵ Následně byl promítán film *Archivy z jezera*, poté Štrougal odpovídal na dotazy novinářů. Naznačil mimo jiné, že začínají práce na hledání dalších úkrytů dokumentů z doby války. Západoněmečtí novináři se zajímali, zda má informace o tom, že vysoké funkce v SRN zastávají nacističtí zločinci, na což odpověděl kladně. Na závěr ukázal deník dcery Maxe Egona z Hohenlohe-Langenburg, který sehrál neblahou úlohu v čs. dějinách v době sudetské krize, s tajemnými slovy: „Myslím, že zveřejnění tohoto deníku by způsobilo některým vedoucím lidem na západě velmi těžkou hlavu, při nejmenším osobní nepřijemnosti...“ a citoval z vybraných dokumentů, které měly být nalezeny v jezeře.

Celý náález působil velmi věrohodně a mystifikaci uvěřili jak novináři, tak i veřejnost. Zájem o archiválie projevila rakouská, italská, francouzská, belgická, ale i americká či japonská média. Čs. strana je pak postupně uvolňovala. V SRN byla, i zásluhou operace Neptun, přehodnocena původní lhůta promlčení válečných zločinů a prodloužena o pět let. Touto a dalšími podobnými akcemi vzrostlo renomé čs. rozvědky, v létě roku 1965 se do Prahy přiletěl seznámit s prací svých kolegů i sám generál Agajanc.

Úspěch akce podnítil ministerstvo k dalším podobným aktivitám, ať již šlo o zpravodajské hry,³⁶ nebo o hledání dalších ukrytých dokumentů. Veřejnost byla dokonce požádána o informace o možných skrýších, výsledkem byly desítky dopisů obsahujících více či méně věrohodná sdělení. Tyto akce ovšem probíhaly většinou po Štrougalově odchodu z funkce ministra vnitra a zpravidla skončily naprostým neúspěchem.³⁷

DOZVUKY

Zdá se, že Lubomír Štrougal alespoň navenek splnil to, co se od něj očekávalo, resort stabilizoval a pevně podržidil komunistickému vedení. Dne 26. dubna 1965 ho nahradil ve funkci ministra vnitra jeho dosavadní první náměstek Josef Kudrna. Antonínu Novotnému v Kudrnově případě nevadily ani jeho vazby na bezpečnostní aparát, ani členství v ÚV KSČ (jehož se Štrougal musel vzdát). Kudrna byl navíc známý jako Novotného podporovatel, většinu klíčových otázek týkajících se státobezpečnostní problematiky projednával s prvním

tajemníkem ÚV KSČ a prezidentem v jedné osobě. Štrougal čekala funkce tajemníka a člena sekretariátu ÚV KSČ. V hierarchii tak přešel na stranický post, do vlády se vrátil již jako její místopředseda v době pražského jara.

Historici hodnotí jeho působení vcelku kladně, na rozdíl od svého předchůdce i následovníka se odhodlal k důležitým reformám.³⁸ Jeho reformní činnost na ministerstvu vnitra ovšem nelze přeceňovat. Nebyl to žádný vizionář, důsledně plnil úkoly uložené komunistickým vedením. Šlo mu především o nápravu nejhorších excesů. Byly to spíše kosmetické úpravy, výraznější přesah měly jeho zásahy v nekonfliktních záležitostech, většina širších změn zůstala nedotažena. Nepodařila se zejména reforma Státní bezpečnosti, resp. vlastně ani pořádně neproběhla (omezila se na další z řady reorganizací) a musela počkat až do roku 1968. Spíše než za reformátora jej lze označit jako realistu: vždy se snažil postupovat tak, aby se udržel u moci, a v tomto směru projevoval velké nadání.

Po sametové revoluci stanul Lubomír Štrougal dvakrát před soudem, potrestán ale nebyl. V roce 2002 jej Obvodní soud pro Prahu 7 obžaloval ze zneužití pravomoci s tím, že v roce 1965 nařídil odložit stíhání příslušníků Státní bezpečnosti, kteří na přelomu padesátých let zavraždili tři odpůrce režimu. Pro nedostatek důkazů byl ovšem zproštěn obvinění. Stíhání kvůli úmrtím na státní hranici (celkem jich bylo v jeho éře 33) ukončila Štrougalova smrt v únoru letošního roku.³⁹

34 ABS, f. Hlavní správa rozvědky (I. správa), svazek a. č. 21996/104, Projev ministra vnitra Lubomíra Štrougala na tiskové konferenci v Praze 15. září 1964.

35 Dne 24. 9. 1964 byl v ČSSR přijat zákon č. 184/1964 Sb., kterým se vylučuje promlčení trestního stíhání nejzávažnějších trestných činů proti míru, válečných trestných činů a trestných činů proti lidskosti, spáchaných ve prospěch nebo ve službách okupantů.

36 A to nejen na rozvědce, ale i v kontrarozvědce, viz např. ABS, f. A 9, inv. j. 203, Opatření k zlepšení práce na úseku zpravodajských her, 7. 7. 1964.

37 Více viz MAREŠ, Jaroslav V.: *Nacistické poklady a StB*. Euromedia Group, Praha 2021.

38 ANEV, Petr – BÍLÝ, Matěj (eds.): *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989)*, sv. 2 (L–Z), s. 424.

39 O úmrtích na hranicích více v rozhovoru s historikem Liborem Svobodou v tomto čísle revue *Paměť a dějiny*.